

הלל על קרבן פסח / הרב חיים כץ¹

הקדמה

שנינו במשנה בפסחים (סד.) :

"הפסח נשחט בשלש כתות..."

נכנסה כת הראשונה נתמלאה העזרה נעלו דלתות העזרה תקעו הריעו ותקעו... יצתה כת ראשונה ונכנסה כת שניה יצתה שניה נכנסה שלישית – כמעשה הראשונה כך מעשה השניה והשלישית.
קראו את ההלל אם גמרו שנו ואם שנו שלשו".

מהמשנה עולה שישנו דין של קריאת ההלל בזמן עבודת הקרבת קרבן הפסח, אך המשנה לא מפרטת על מי חובה זו מוטלת.

שיטת רש"י

רש"י שם מסביר: "קראו את ההלל – אכל כיתות קאי", וביתר ביאור כותב בסוכה (נד: ד"ה "ערב הפסח"): "וכל כת קוראה את ההלל שלש פעמים".
אם כן שיטת רש"י היא שאנשי הכת – בעלי הקרבן, הם היו קוראים את ההלל.

אלא שלכאורה ישנה סתירה בדברי רש"י בעניין זה.

המשנה בערכין (י.) מפרטת באלו ימים ניגנו בחליל במקדש:

"בשנים עשר יום בשנה החליל מכה לפני המזבח – בשחיטת פסח ראשון, ובשחיטת פסח שני, ויום טוב הראשון של פסח, וביום טוב של עצרת, ובשמונת ימי החג".

ומסביר רש"י (ד"ה "ולא היה מחלק"): :

"בשעת הקרבה היה שיר זה והיו הלויים משוררים בפה את ההלל באותן י"ב ימים, והחלילים מחללים, ובשאר ימים היו נבלים וצלצל וכינורות, והשיר היה אותו שיר המפורש בראש-השנה (לא). אחד בשבת לה' הארץ ומלואה וכל המזמור, ובשני גדול ה' ומהולל מאוד וכן כולם".

אם כן מדברי רש"י אנו מסיקים שני דברים לגבי ההלל באותם ימים, ובכללם ההלל הנאמר בזמן קרבן פסח:

¹ סכום שיעור שניתן בישיבה.

1. ההלל הושר על ידי הלויים, דלא כמשמע מרש"י בפסחים ובסוכה.
2. ההלל הוא למעשה ביצוע של דין השירה על הקרבן², אלא שבאותו יום הוא לווה על ידי חליל ולא על ידי הכלים הרגילים.

נראה ליישב את שיטת רש"י על פי דברי הרב מבריסק (הלכות קרבן פסח, ד"ה "והנראה"):

מחדש הרב מבריסק, שאכן בעת הקרבת קרבן הפסח נאמרו שני סוגים שונים של הלל:

הסוג הראשון הוא ההלל המתואר במשנה בפסחים שהתבצע על ידי ישראל ששחטו את פסחם, וזה מדין שהעוסקים בהקרבה צריכים לקרות את ההלל בעת עבודתם.

המקור לחיוב זה של קריאת הלל מופיע במשנה בפסחים (צה.): המשנה שם אומרת שאף על פי שבפסח שני אין דין של הלל בעת האכילה – בכל זאת יש דין הלל בעת ההקרבה, והגמרא (צה:) מסבירה שאחד הטעמים הוא ש"אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן ונוטלין את לולביהן ואין אומרים הלל?! " ומסביר רש"י ש"כיון דדבר מצוה הוא – טעון הלל".

אם כן, כאן הוא המקור לחיוב קריאת הלל על ידי מי שעוסק במצוות. הלל זה לא קשור בדוקא לעבודת בית המקדש, אלא הוא נאמר גם בעת קיום מצוות כנטילת לולב.

² יש לכך ראיה מהירושלמי (סוכה פ"ה, ה"א):

הגמרא בפסחים (צה, ב) מסבירה שהמקור לחיוב אמירת הלל בעת אכילת הקרבן הוא מהפסוק "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג" (ישעיה ל, כט). רש"י מסביר שפסוק זה מדבר על עת הגאולה מן הגלות עליו מנבא ישעיה ש"אמר בו הלל כמו כליל התקדש חג, ועל כרחך ש"ליל התקדש חג" הוא ליל פסח ראשון כי "אין לך לילי חג להטעין שירה חוץ מלילי פסחים על אכילתו". הפסוק שם ממשיך ואומר "ושמחת לבב כהולך בחליל", ומהמילים הללו לומד הירושלמי ש"כל זמן שהחליל נוהג ההלל נוהג".

אם כן מדברי הירושלמי רואים שיש קשר בין החליל להלל – ומכאן נבין שישנו גם הלל שהוא מדברי שיר של יום הנאמר בלוי החליל.

אך בזמן הקרבת הפסח נאמר עוד הלל מדין "שיר של יום".
 דין זה של שיר של יום הינו ייחודי לעבודת הקרבנות – סדר הקרבת הקרבן כולל בתוכו גם שירה על הקרבן על ידי הלויים. ומבאר הרב מבריסק שההלל שמוזכר במשנה בערכין הוא חלק מהדין הזה של שיר של יום, כפי שביאר שם רש"י שהנגינה בחליל באותם י"ב ימים בעת אמירת ההלל למעשה לא היתה אלא קיום הדין של שיר של יום באופן ייחודי יותר משאר הימים, ועל כן הלל זה התבצע על ידי הלויים.

שיטת התוספות

אמנם כעת יש להבין את שיטת תוספות.
 תוספות בפסחים (ד"ה "קראו") מסבירים שגם ההלל המוזכר במשנה בפסחים נאמר רק על ידי הלויים, ומוכיח תוספות את דבריו מהתוספתא (ד, ט) האומרת "ישראל שוחטין את פסחיהן ולויים קוראים את ההלל".
 אך דברי תוספות לא מובנים, כי הרי כפי שהבאנו לעיל, הגמרא בפסחים אומרת במפורש שמלבד ההלל של הלויים היה הלל שנאמר על ידי מקריבי הקרבן משום "אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן ואין אומרים הלל ?!".

נראה ליישב את דבריהם כך :
 הגמרא בערכין (י.) שואלת מהו המקור לכך שהלויים היו אומרים את השירה. תוספות שם (ד"ה "אל תקרי") שואל שהרי ישנם פסוקים מפורשים בדברי הימים שדווקא הלויים היו שרים, ועונה תוספות בתירוצו השני שכאן מטרת הגמרא להוכיח מהפסוקים "שהיא עבודה, וזר חייב עליה מיתה". כלומר, לפי תוספות גם שירת הלויים היא נקראת "עבודה" שאם זר מבצע אותה הוא חייב מיתה³.
 לפי דברים אלו נוכל להבין את דברי תוספות בפסחים: כיוון שהתבאר במסכת ערכין שישנו דין של שירה בזמן הקרבת פסח מדין שיר של יום – שוב אי אפשר

³ לשיטת תוספות ישנה סיעתא מפורשת מדברי הגמרא שם בהמשך (יא, ב) שאפילו לוי שהוא שוער אינו רשאי לשיר, ואם כן כל שכן לגבי ישראל זר.

להסביר שגם ישראל שרו שירה באותו מעמד, כיוון שיש בזה בעיה של עבודה בזר.

אמנם, לפי הסבר זה, תוספות יצטרכו להסביר שדברי הגמרא על שירת ישראל מדין "אפשר ישראל שוחטין פסחיהם" הוא רק למאן דאמר (ערכין יא.) שעיקר שירה בכלי ואזי אין כאן בעיה של זר, אך כיוון שהלכה היא שעיקר שירה בפה – שוב אי אפשר לומר שגם ישראל שרו בעת ההקרבה.

יסוד מחלוקתם

לפי הסבר זה נראה להסביר שלמעשה שורש מחלוקתם של רש"י ותוספות נעוצה במחלוקת ראשונים אחרת:

שיטת הבה"ג היא שישנם פעמים בהם גם ישראל חייבים בהלל מן התורה, והרמב"ן (השגותיו לשורש הראשון בספר המצוות לרמב"ם) מביא כראיה את הגמרא שהזכרנו של "אפשר ישראל". אך הרמב"ם פוסק (הלכות חנוכה פרק ג, הלכה ה) שקריאת ההלל לעולם איננה אלא מדברי סופרים.

נראה לומר שרש"י הבין כדברי הרמב"ן שהאמירה מדין "אפשר ישראל" היא מן התורה, ולכן אפילו שעיקר שירה בפה – אין בעיה שישאל ישירו מצד עבודה בזר, שהרי הם מקיימים את מצוות התורה. אך תוספות סוברים כפי שהבין הרמב"ם, שגם אמירת ההלל מדין "אפשר ישראל" היא רק תקנת חכמים, ולא ייתכן שחכמים יתקנו לישראל לשיר בזמן שהלויים שרים כחלק מעבודתם, כיוון שיש בזה בעיה של עבודה בזר.

שיטת הרמב"ם

בהלכות קרבן פסח (א, יא) פוסק הרמב"ם כתוספות, שההלל היה נאמר על ידי הלויים בלבד: "כל זמן שהן שוחטין ומקריבין קוראים הלויים את ההלל". אמנם על שיטה זו האומרת שרק הלויים היו אומרים את ההלל יש לשאול, שהרי הגמרא שם בערכין (י.) מציינת שדווקא באותם י"ב ימים – וביניהם ביום שחיטת פסח ראשון – היה החליל מכה לפני המזבח כיוון שבאותם ימים היחיד גומר בהם את ההלל.

אם כן, לכאורה זו גמרא מפורשת האומרת שגם ישראל הלל באותו יום. אלא שנראה שעל כל פנים לשיטת הרמב"ם אין זו קושיא:

נראה לומר בשיטת הרמב"ם שאכן רק הלויים היו קוראים את ההלל, אך אין זה היה מדין שיר של יום אלא דווקא מדין "אפשר ישראל".

ראשית נבאר שלפי הרמב"ם כלל לא שייך המושג של עבודת שירה לגבי קרבן פסח:

שיטת הרמב"ם (הלכות תמידין ומוספין פרק ו, הלכה ח) היא ש"אין אומרים שירה אלא על עולות הצבור וזבחי שלמיהם האמורים בתורה". אם כן לפי הרמב"ם שירת הלויים במקדש היתה רק על קרבנות הציבור, ונראה לומר שקרבן פסח נחשב לענין זה כקרבן יחיד של כל חבורה וחבורה, ועל כן לא שייכת בו עבודת שירה. כך רואים גם כשהרמב"ם מפרט את הלכות שירת הלויים (כלי המקדש פרק ג, הלכה ב) שהשירה הייתה "על כל עולות הציבור החובה ועל שלמי עצרת בעת ניסוך היין", ואם כן נראה שאין כלל דין של עבודת שירה בעת הקרבת הפסח.

על כן חייבים לומר בשיטת הרמב"ם שבכל מקום שמצאנו בו הלל על קרבן פסח, הכוונה להלל מדין "אפשר ישראל", אלא שהלל זה היה נאמר על ידי הלויים:

בהלכות חנוכה (ג, יב) אומר הרמב"ם שהנוהג הוא שההלל לא נאמר על ידי כלל הציבור, אלא אחד מהקהל קורא וכל שאר הציבור שומע ויוצא בקריאתו. ונראה לומר שכך גם בהלל בעת הקרבת הקרבן – הלויים היו אומרים את ההלל עבור ישראל, וכל ישראל היו שומעים ויוצאים בקריאתם ומקימים את דין השירה בעת קיום מצוות שחיטת הפסח, וממילא גם יום הקרבת הפסח הוא יום שבו היחיד גומר את ההלל.

לפי דברים אלו נבין הלכה נוספת ברמב"ם: כאשר הרמב"ם מביא את הדין שיש לתקוע בזמן שחיטת הפסח, כותב הרמב"ם (א, יב): "הואיל ואין לו נסכים לתקוע בשעת ניסוך תוקעין בשעת שחיטה". בדברי הרמב"ם קיימת שאלה נסתרת: קיימא לן (ערכין יא.) ש"אין אומרים שירה אלא על היין", ואם כן מעיר הרמב"ם שיש להבין מדוע תקעו בעת השחיטה, שהרי גם התקיעה היא חלק מעבודת השירה.

אך יש לשאול מדוע הרמב"ם לא שאל כן בהלכה הקודמת, לגבי ההלל הנאמר בזמן הפסח? והרי שם השאלה עוד יותר חזקה כי להלכה פוסק הרמב"ם (כלי המקדש פרק ג, הלכה ג) שעיקר עבודת השירה היא בפה, ומדוע לא שאל כיצד אומרים הלל שלא על הנסכים?
 על פי דברינו הדברים יובנו, שההלל איננו מדין עבודה אלא מדין "אפשר ישראל" ולכן אין כאן שירה של עבודת הקרבנות ואין כאן שאלה מצד "אין שירה אלא על היין"⁴.

סכום

שיטת רש"י היא, על פי הרב מבריסק, שגם הלויים קראו הלל מדין שיר של יום, וגם ישראל קראו מדין "אפשר ישראל" שיטת תוספות היא שרק הלויים קראו מדין שיר של יום, וחכמים לא תקנו לישראל לקרוא מדין "אפשר ישראל" כדי לא להיכנס לבעיה של עבודה בזה (ולשיטת רש"י אין כאן בעיה של עבודה בזר כיוון שחיוב הקריאה של היחיד הוא מן התורה).

⁴ אמנם אם אכן אין שירה על הפסח, יש להבין מדוע לגבי התקיעה בחצוצרות הרמב"ם נדרש לבאר מהי הסיבה שהן לא התבצעו בזמן הניסוך?
 אלא יש לענות שאכן על התקיעות ישנו מקור מיוחד בספרי (במדבר י, י) שאכן חלק מעבודת הפסח כוללת בתוכה תקיעה בחצוצרות.
 אלא שיש לשאול שאם ישנו חיוב לתקוע בחצוצרות - על כרחנו שיש על הלויים גם חיוב לשיר בפה מדין עבודה, שהרי לרמב"ם עיקר שירה בפה!
 אלא הדברים יובנו על פי דברי המנחת חינוך במצוה שפד, שם מבואר שלשיטת הרמב"ם היו שני סוגי תקיעות במקדש: תקיעה מהתורה בזמן המועדים (כפי שמבואר בהלכות כלי המקדש ה, ג) ותקיעות מדברי חכמים בכל יום (כפי שביאר בהלכות תמידים ומוספים ו, ו). התקיעה מהתורה במועדים היא אכן לזר לשירת הלויים כיוון שעיקר שירה בפה, אך התקיעה מדברי חכמים היא עצמאית.

אם כן נסביר שהתקיעה בערב הפסח איננה מן התורה אלא מדברי חכמים, כיוון שערב פסח אינו מועד, ועל כן אין ללמוד ממנה לגבי חיוב שירה בפה מדין עבודה. ומה שהספרי למד דין זה של תקיעה בפסח מהפסוק "על זבחי שלמיכם" - אין זו אלא אסמכתא בלבד.

שיטת הרמב"ם היא שרק הלויים קראו את ההלל עבור ישראל ששחטו את הפסח מדין "אפשר ישראל", ואילו דין שיר של יום לא קיים לגבי קרבן הפסח שאינו קרבן ציבור.

"הלל. כשסדרי החיים הולכים בדרך ישרה, ומהלכם התמידי שומר את דרכו הסלולה, להשכיל ולהיטיב, אז הדרך כבושה ג"כ לזמנים נאורים מאד, להתרומם בהם. מעל לחוג החיים הקבוע, להלל לשם ד' בעז כח רוממות נפש בלתי-מצויה. אמנם רוממות נפש בלתי-מצויה איננה ראויה להיות עם האדם בכל עת, כי שיווי המשקל של הכחות כולם החומריים והרוחניים היא ברכת השלום היותר יקרה לאדם. ע"כ הקורא הלל בכל יום ה"ז מחרף ומגדף, לא נאה לציין שיסוד הכרת דעת ד' היא בטבעה מוציאה תמיד את האדם ממנוחת טבעו, אפילו על מנת להעלותו למעלה מחוג החיים הקבועים. כי התדירות במצב בלתי-נורמלי, אפילו יהיה היפה שבמצבים, חוזר לטורח ולמין חלי, הפועל הפעולה ההפכית מן מה שנוצר עליו יסוד כח התרוממות הנפש. אבל בהיותו בא מפרק לפרק, אחרי הסידור הנאה והאמיץ של החיים הקבועים בקדושתם ובעצם טבעם הטהור, אז אין לשער כמה הוא יפה ונעים, וכמה הוא מאיר את דרך החיים, גם אמרי עברו, כעמוד אורה המופיע מרושם ברק זהרו גם אחרי העלמו, עד שתתחדש לפי מהלך החיים רשימה חדשה לרוממות הנפש, המתאמת עם העונג והמנוחה. אז תתענג על ד', בהודות והלל".

עזרת ראיה ח"ב עמ' רצד (ובהגדה של פסח)